

KONESKVENSENTREDNING FÖR KULTURMILJÖN

Britt-Marie Lennartsson

STRÖMMA KVARN

Förbättrad fiskvandring

Hallands län, Tvååkers Socken, Strömma kvarn 9:1

RAPPORT KULTURMILJÖ HALLAND 2021:84

STIFTELSEN HALLANDS LÄNSMUSEER

Stiftelsen Hallands Läns museer, Kulturmiljö Halland.

Uppdragsverksamheten, Halmstad 2021.

Antikvarisk konsekvensanalys 2021.

Bild framsida: Tvååkersån passerar Strömma kvarn, kvarnärbostaden i bakgrunden. Foto:

Britt-Marie Lennartsson. (Foto nr: 2021-74-01).

Layout: Britt-Marie Lennartsson.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet.

Diari nr 2021/332.

INNEHÅLL

INLEDNING.....	5
Bakgrund.....	5
Syfte och mål.....	5
Metod.....	5
Förutsättningar och utgångspunkter.....	5
Historik.....	6
Kvarnar i Tvååkers socken och Tvååkersån.....	6
Strömma kvarn.....	6
Beskrivning.....	11
Tvååkersån.....	11
Strömma kvarnmiljö.....	11
Miljöns viktigaste beståndsdelar.....	12
Kulturhistoriskt sammanhang och värde.....	15
TYP AV PÅVERKAN - FÖRESLAGNA ÅTGÄRDER.....	17
Alternativ - Utrivning.....	17
Alternativ - Omlöp.....	18
Sammanfattning känslighet.....	19
KÄLLOR.....	20
Rapporter från Kulturmiljö Halland 2021.....	22

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

- **Objekt:**
Strömma kvarn 6:1, Tvååkers socken, Varbergs kommun
- **Beställare:**
Fiskevårdsteknik AB, Lund
- **Handlingar:**
Utgångspunkten för utredningen är åtgärdsförslagen i ”*Strömma kvarn, Tvååkersån – Förbättrad fiskvandring*” från Länsstyrelsen Halland, Fiskevårdsteknik AB, Lund daterad 2021-09-29
- **Utförare av antikvarisk utredning:**
Bebyggelseantikvarie Britt-Marie Lennartsson, sakkunnig i kulturvården (KUL) och projektledare, Kulturmiljö Halland
Arkeolog Anders Håkansson, Kulturmiljö Halland, medverkande vid fältbesök
- **Utfört:**
November-december 2021
- **Fältbesök:**
14/12 2021

INLEDNING

Bakgrund

Fiskevårdsteknik AB har beställt en antikvarisk utredning gällande kulturmiljön vid Strömma kvarn i Tvååkersån samt vilken grad den skulle påverkas av dessa fiskvägsförslag.

Två olika förslag för fiskväg har tagits fram vilka kräver olika ingrepp i kvarnmiljön.

Syfte och mål

Den antikvariska utredningens syfte är att fungera som fakta- och beslutsunderlag beträffande påverkan på kulturvärden, inför val av slutgiltig fiskvägslösning.

Metod

Utgångspunkt för uppdraget är underlaget ”Strömma kvarn, Tvååkersån – Förbättrad fiskvandring” från Länsstyrelsen Halland, Fiskevårdsteknik AB, Lund daterad 2021-09-29. Här har två alternativ för åtgärd presenterats.

För att bedöma påverkan på kulturhistoriska värden har metoden som beskrivs i Riksantikvarieämbetets rapport: Kulturmiljöers känslighet - Metod för att bedöma kulturmiljöers känslighet i samband med vattenvårdsåtgärder som innebär fysiska miljöanpassningar vid sjöar och vattendrag, 2019, använts som utgångspunkt. I enlighet med Riksantikvarieämbetets metod innehåller denna rapport beskrivande delar med historik och nulägesbeskrivning för att sätta miljön i ett kulturhistoriskt sammanhang. Litteratur och arkivhandlingar, framför allt äldre kartmaterial från Lantmäteriet samt studier av äldre kvarninventeringar i Kulturmiljö Hallands arkiv, har använts för att sammanställa en kortare historik. Ett besök i fält har gjorts av en bebyggelseantikvarie och en arkeolog, då fotodokumentation utförts i arkivbeständigt format.

Rapporten innehåller även analyserande delar för att identifiera befintliga kulturhistoriska värden, kulturhistoriska relevans, miljöns känslighet för förändring. Detta vägs samman med föreslagna åtgärder för att mynna i

en konsekvensanalys, diskussion och rekommendation om åtgärdernas påverkan på kulturhistoriska värden.

Förutsättningar och utgångspunkter

Kulturmiljön är av riksdag och regering utpekad som ett allmänt intresse. I miljöbalkens inledande kapitel anges att den ska tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Även i **kulturmiljölagens** inledande kapitel fastslås att ”det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön. Ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas”.

Kulturmiljölagen skyddar fornlämningar. Det finns idag inga kända fornlämningar i området. Med tanke på kvarnverksamhetens långa kontinuitet är det inte osannolikt att det kan finnas dolda spår av äldre verksamhet i området.

I kulturmiljölagen respektive **miljöbalken** hanteras de olika värdena på olika sätt. I kulturmiljölagen handlar det om enstaka kulturmiljöer eller delar av miljöer. Miljöbalken, genom de allmänna hänsynsbestämmelserna, hanterar hela system och betonar läsbarheten i landskapet.

Ur kulturmiljösynpunkt har bebyggelsen ett visst skydd genom **plan- och bygglagen** då kvarnhuset är utpekad som kulturhistoriskt värdefullt i Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister. Kvarnhuset är då placerad i klass C med byggnadshistoriskt, samhällshistoriskt och miljöskapande värde. All bebyggelse ska hanteras varsamt vid förändring enligt PBL 8 kap 17 §. Hus utpekade i inventeringen är också att betrakta som särskilt värdefulla och bör inte förvanskas enligt PBL 8 kap 13 §.

Genom införandet av **miljömål** och EU:s ramdirektiv för vatten har vattenvårdande myndigheter ställt krav på eller tagit fram förslag till åtgärder för att förbättra ekologiska förhållanden i och invid sjöar och vattendrag. Många kulturmiljöer kommer därför att beröras av olika typer av miljöanpassningar. Det kan till exempel vara krav på att inrätta fiskvägar vid dammar och upprätthålla minimitappning vid kraftverk.

HISTORIK

Kvarnverksamhet har en månghundraårig historia i Sverige. Skvaltkvarnar, små enkla för husbehov med ligande skovelhjul, har funnits i alla fall sedan 1200-talet. Hjulkvarnar, med vertikalt kvarnhjul, är mer avancerade och kräver en större och jämnare vattentillgång. Behovet av en större och jämnare fördelad vattenmängd ledde till att det ofta byggdes kvarndammar för att vattenflödet skulle kunna regleras. Både hjulkvarnar och skvaltkvarnar användes i Sverige in på det tidiga 1900-talet, men kom i stor utsträckning att överges då för turbinkvarnen.

Kvarnar i Tvååkers socken och Tvååkersån

Det har funnits en stor mängd kvarnar i Halland, så även i Tvååkerstrakten. Trots det öppna flacka kustlandskapet uppfördes bara ett fåtal vindkvarnar, troligen för att tillgång till vattenkraft var god. I Tvååkersån, även kallad Uttran eller Uttersån, fanns under första halvan av 1800-talet tio kvarnar mellan Ottersjön i Dagsås och utloppet i havet vid Utters.

Hur länge det funnits kvarnar i Tvååkersån är svårt att säga. Det finns dock handlingar från tinget i Himle från 1683–1684 där ägaren till Öströö med tillhörande kvarnar, major Orhane, stämde kvarnägare inom en stor omkrets. Öströö kvarnar låg vid Tvååkersån liksom några av de som blev stämde. Han ansåg att de omgivande kvarnarna skulle rivas då de var till skada för hans egna kvarnar vid Öströö. Han fick dock inte igenom sina krav i rätten. Därefter finns det visst kartmaterial som visar att kvarnar funnits.

I samband med laga skiftet fick de olika gårdarna och fastigheterna sig tilldelade olika rättigheter, men också skyldigheter. Det kunde exempelvis gälla rätt att fiska ål i Tvååkersån, nyttja vattenkraften till kvarndrift och skyldighet att rensa ån så att den behöll sitt fria lopp. I sitt slingrande lopp från Ottersjön ut mot havet blev det ibland stopp i flödet. Ibland ändrade ån sitt lopp och ofta var avtappningen av vatten så dålig att många bönder svårigen kunde odla på sina åkrar, vilket i sin tur ledde till osämja och tvister. Detta ledde fram till att ån under åren 1857 till 1859 grävdes om, rätades ut, sänktes och

rensades på sträckan mellan havet strax efter Strömma kvarn. Ån benämns sedan dess som Tvååkers kanal.

En karta upprättad i samband med en hemmansklyvning av Spannarp 21 år 1906 visar att det även tycks ha grävts en kanal uppströms Strömma kvarn parallellt med åns slingrande flöde.

Under 1910-talet genomfördes stora förändringar uppströms Strömma kvarn. Kraftverk anlades och Strömma damm skapades. Fyra kvarnar lades ned i samband med damm- och kraftverksbygget vid Strömma damm 1915. Klev och Skygge kvarnar lades ned 1918 i samband med att Skygge kraftstation byggdes. Öströö kvarn lades ned 1962 och Utters 1970.

På 1970-talet var endast bröderna Antonssons kvarn (Strömma kvarn) i drift. Det fanns ytterligare några kvarnar i drift i Tvååker vid tiden; Folkared, Ås och Kärragärde. Dessa var helt moderniserade invändigt.

Strömma kvarn

Strömma kvarn har gått under lika olika namn genom tiderna, Hökens, Högens och Nedre kvarn men även Strömsbro. Kvarnen ligger vid Tvååkersån som här utgör gränsen mellan Spannarp och Tvååkers socknar. Gårdsmiljön vid Strömma kvarn och dess marker ligger i båda socknarna.

Det har funnits en kvarn på platsen i alla fall sedan 1600-talet, då Anders Jönsson på Strömma nedre kvarn var en av de som major Orhane på Öströö stämde 1683. Strömma var då en kvarn på egen grund, en gammal landgilleskvarn, och löd under Spannarp Norby nr 2 och 5.

1700-talet

Ibland kallas Strömma kvarn Hökens eller Högens. Denna benämning kommer från Mattias Høk (död på 1760-talet) som disponerade ett kvarntorp på Spannarpssidan av ån. För trogen tjänst som frälsebonde under Kammarherre Ehrenpohl på godset Ottersjö fick han torpet med vattenfall, jord och hus på livstid.

Man kan ana att Strömman tidigt var en av de mer betydande kvarnarna. I "Hallands landbeskrifning" från 1729 beskrivs att det fanns, utöver de stora vägarna mellan orter av riksbetydelse, även vägar till Strömman och Dagsås kvarnar. Andra kvarnar benämns som skvaltkvarnar, vilket inte Strömman gör. Dessutom hade kvarnen två par malstenar vilket visar på att det redan nu var en större kvarn. Utöver "Qwarnhuus" med två par stenar, fanns det även ett manhus och uthus.

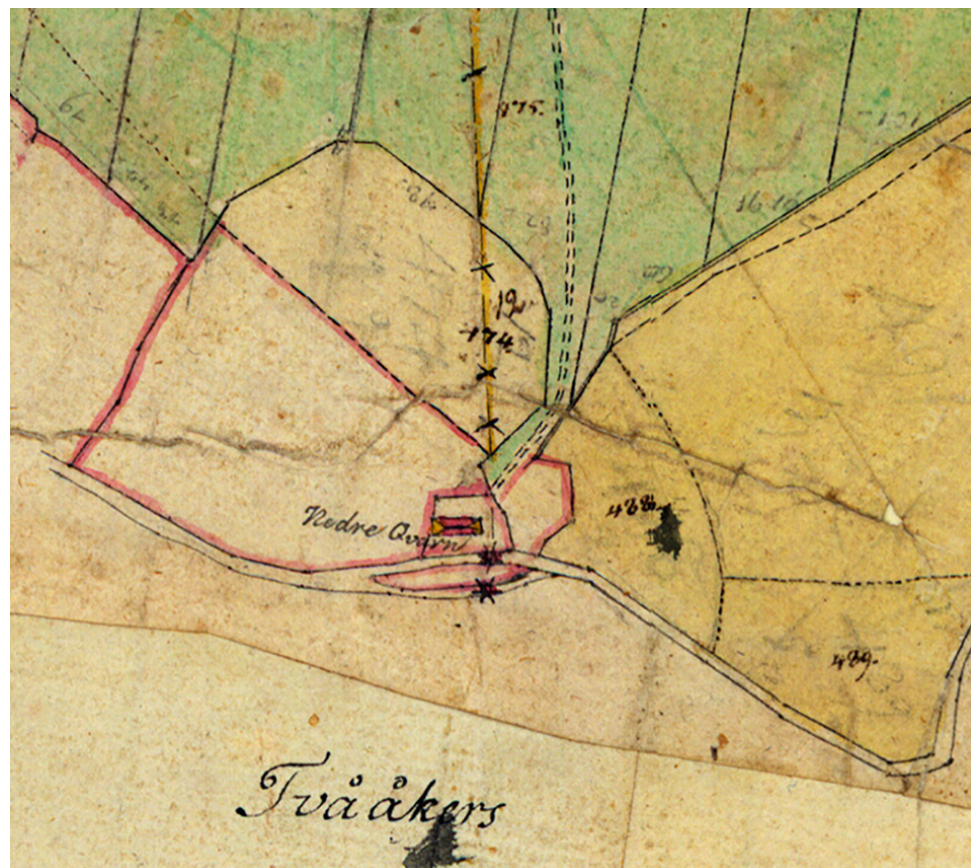
På Storskifteskartan över Fastarps by i Tvååkers socken från 1789 finns Strömman kvarn inritad, men bara som en liten symbol för kvarn. Inga vägar, byggnader eller andra detaljer är inritade. Detta beror på att kvarnen vid denna tid hörde till Spannarp socken. På Storskifteskartan från 1814-1815 över Spannarp by finns Nedre qvarn inritad, på samma plats som dagens Strömman kvarn. En väg leder fram till kvarnen från norr. Här finns två kvarnar utmärkta på kartan på vardera sidan av en liten holme mellan två bäckfåror. Det finns en långsmal byggnad utritad på norra sidan av bäcken.

1800-talet

Storskifteskarta över Spannarp utmarker och torvmossor åren 1814-1815. Lantmäteriets historiska kartor, akt Spannarp- 13.

Detalj från Storskifteskartan ovan, över Nedre Qvarn (Strömman kvarn). Två kvarnar är utmärkta på kartan på vardera sidan av en liten holme som ligger mellan de båda flödena. På Spannarpssidan ligger en byggnad, ungefär där dagens gårdsbebyggelse ligger. En väg norrifrån leder fram till kvarnen.

Storskifteskarta över Fastarps by, Tvååker nr 18 och 19, Järnmölle nr samt Strömma kvarn 1 och 2, Storskifte på utmark åren 1787-1789. Lantmäteriets historiska kartor, akt Tvååker 13.

Detalj av Storskifteskartan över Strömma kvarn 1 och 2. Kvarnen är markerad med en liten solliknande symbol. I övrigt är ingen bebyggelse inritad.

På kartan från Laga Skifte 1838 benämns kvarnen Strömma Nr 1, med ett kvarnhus inritat på samma plats som idag. Jorden benämns Höka lycka och sträckte sig på Spannarpsidan längs ån från gårdsbebyggelsen nästan ända upp till Strömma 2, Bengt-Svens.

Anläggningen moderniserades under senare delen av 1800-talet. En ny kvarn ska ha byggts runt 1860, troligen delar av det kvarnhus som finns idag. Gårdens ekonomibyggnader byggdes 1878 och kvarnens vattenhjul ersattes av en turbin 1884, vilket var en mycket vanlig utveckling av kvarnar vid den här tiden. Till gården köptes mer mark under 1860-170-talen, både i Spannarps och Tvååkers socknar.

Strömma var en tullkvarn. Tullkvarnar har funnits i Sverige åtminstone sedan 1625, då en skatt eller tull infördes på malning av säd. Till tullkvarnen kom allmänheten med sin säd som de mot en ersättning fick mald till mjöl. I tullen ingick mjölnarens lön såväl som skatten till kronan. Tullkvarnarna var i regel av större storlek och hade större kapacitet än de enklare och mindre husbehovskvarnarna. I många fall hade de även flera par kvarnstenar, till skillnad från det enda par som normalt fanns i husbehovskvarnarna. I "Hallands landsbeskrivning" från 1729 nämns också att Strömma hade två par stenar.

1900-talet

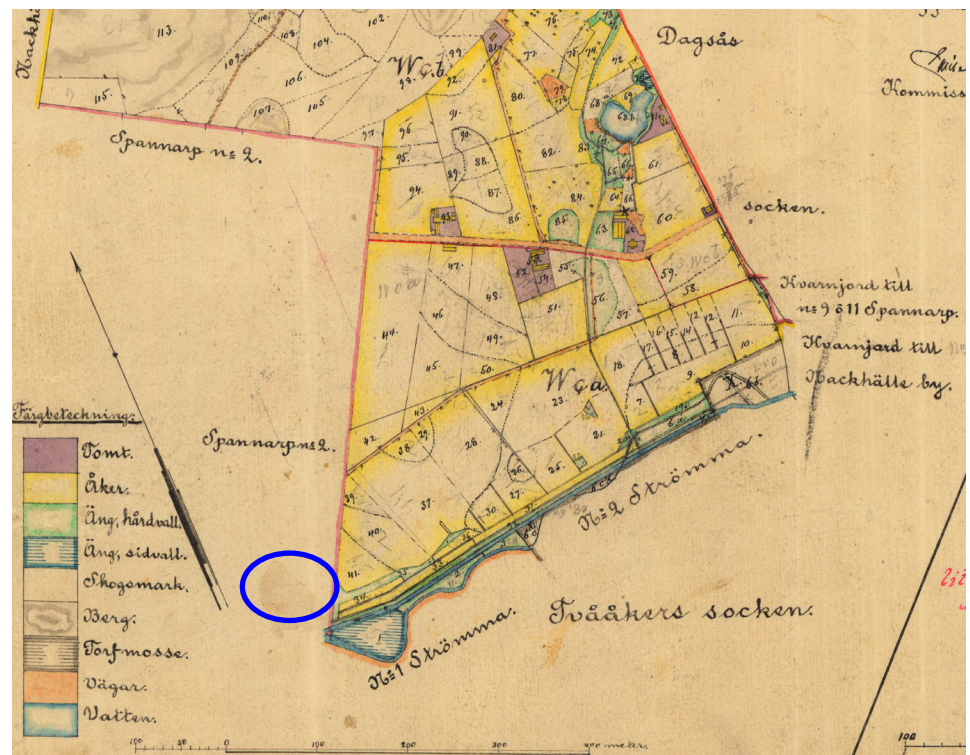
Den nuvarande kvarnbyggnaden byggdes upp 1906 efter att den tidigare brunnit. Den kan vara byggd på rester av den äldre kvarnen. Det ska då ha funnits tre turbiner. Även gårdens bostadshus brann. Den nuvarande villan är dock uppförd 1937. Ekonomibyggnaderna restaurerades 1927 och ett svinhus byggdes 1928.

Kvarnverksamheten bedrevs under nästan hela 1900-talet, men gårdens jordbruk ökade i betydelse och blev allt mer omfattande. Jorden i Tvååker samlades 1966 i fastigheten Strömmakvarn 6:1 och jorden i Spannarps till Strömma Nedre kvarn 2:1, där lägenheten Nedre kvarn och kvarnplatsen ingår.

År 1971 genomfördes en inventering av alla kvarnar i Varbergs kommun. Strömma ägdes då av Ada Antonsson. Den turbindrivna vattenkvarnen med tre par malstenar hade övergått från att vara tullkvarn till bygde-

Utsnitt ur karta över alla ägor till N 1 Strömma uti Hallands län, Himble Härad och Tvååkers socken upprättad för Laga skifte år 1837 af J. E. Wallmark. Kvarnhuset är inritat liksom en del byggnader uppe i slänten på Tvååkerssidan.

Denna karta upprättad i samband med en hemmansklyvning och ägoutbyte av no 21 Spannarp uti Spannarp sn, Himble hd och Hallands län, upprättad år 1905 av Erik Angel, Kommissionslandtmätare, visar att det tycks ha grävts en kanal parallellt med Tvååkersån uppströms Strömma kvarn. Kvarnen ligger strax sydväst om markavsnittet som kartan visar, blå ring markerar ungefärlig plats. Lantmäteriets historiska kartor Akt 13-spa-78.

Utsnitt ur Ekonomiska häradskartan från 1919-1925. Den industriella revolutionen och jordbrukets utveckling har ändrat landskapet; Tvååkers kanal har skapats nedströms och uppströms har Tvååkersån dämts upp till Strömma damm och två kraftverk har byggts; ett vid Strömma damm och ett vid Ottersjöns utlopp.

Den genuina gårds- och kvarnmiljön är numera ett besöksmål med butiker, restaurang och café.

kvarn, det vill säga att säden maldes mot kontant betalning. Rörelsen gick bra med en kundkrets på ungefär 60 gårdar och den antogs utökas. Kvarnhuset beskrevs som i gott skick, en rymlig byggnad med stenmur i bottenvåningen, de brädklädda väggarna var numera inklädda med eternit, liksom det spåntäckta taket.

2000-talet

Kvarnverksamheten utvecklades 1997. All bebyggelse på gården, liksom kvarnhuset, finns kvar. Under 2010-talet har Strömma kvarn blivit ett besöksmål med diverse olika inslag såsom café, restaurang, butiker, bed & breakfast och evenemang som konserter och marknader.

BESKRIVNING

Tvååkersån

Strömma kvarn ligger i en dalgång längs Tvååkersån som rinner från Strömma damm ungefär en kilometer uppströms kvarnen. En bit nedströms kvarnen övergår ån i den raka Tvååkers kanal som rinner ut mot havet i väster. Även uppströms kvarnen har ån grävts om och troligen även breddats. Parallellt med ån rinner ett smalt bäckliknande vattendrag som går in i en kulvert i höjd med kvarnmiljön. I närområdet omges ån av låglänta marker och lövträd och buskage. Kvarnen omges av uppodlad jordbruksmark. Tätorten Tvååker ligger några kilometer sydväst om kvarnmiljön.

Det har sedan hundratals år funnits kvarnar längs Tvååkersån. De flesta försvann under det sena 1800- och 1900-talet i samband med kraftverksbyggen vid Strömma damm och ån grävdes om till kanal.

Strömma kvarnmiljö

Det finns belägg för kvarnverksamhet på platsen i alla fall från 1600-talet. Det landskap och bebyggelse vi ser idag har dock tillkommit i samband med den industriella och agrara revolutionen i det sena 1800-talet och med en fortsatt utveckling under 1900-talet. Hela miljön har fått en helt ny användning under 2010-talet, men nya inslag och ändringar har underordnats och anpassats till den äldre kvarn- och gårdsmiljön.

Strömma kvarn ingår sedan länge i en samlad gårdsmiljö som ligger på båda sidor av ån. Ån med sitt tydliga fall, kvarnhuset och övriga gårdsbyggnader bildar en tydlig och väl sammanhängande miljö, både präglad av kvarn- och jordbruksverksamhet. Det omgivande öppna jordbrukslandskapet bidrar därför också till miljöns karaktär. Över ån passerar några små och enkla broar. Något avsides gårdsmiljön, på sluttningen i söder ligger den gamla kvarnägarebostaden, en stor villa, uppförd 1936, idag bed and breakfast, omgiven av en äldre trädgård. Miljön är som helhet tydligt avläsbar även om några viktiga beståndsdelar av kvarndriften – den som är bunden till vattnet – har skador.

Några hundra meter uppströms kvarnmiljön ligger en enkel träbro över ån. I bakgrunden skymtar Strömma kvarn mellan träden.

Kvarnhuset är idag café. Från den utskjutande byggnadskroppen på gaveln är ett inslag från kvarnverksamheten.

Anordningen på bilden har troligen något med transport av säd och mjöl till kvarnhets andra våning att göra. I bakgrunden nedan skymtar en av gårdens lador, idag butik och personalutrymmen.

Bilden till höger visar en del av den nästan kringbyggda gården som idag används bland annat som restaurang och glasscafé. Byggnaden i bakgrunden har inrymt någon typ av verksamhet som drivits med vattenkraft.

Miljöns viktigaste beståndsdelar

Centralt i anläggningen ligger **kvarnhuset**, idag café. Byggnaden är uppförd över den södra åfäran som passerar Strömme kvarn. Grunden står delvis på åns södra sida och på en liten holme ute i ån. Holmen är delvis förstärkt med kallmurade stenmurar som stabiliserar åkanten och byggandens grund. Huset består av en hög bottenvåning murad i sten, vilken delvis kan vara det ursprungliga kvarnhuset från 1860. Den övre våningen är bygd i trä med fasader klädda med eternit, liksom sadeltaket. Under kvarnen finns ett vattenhjul i järn vilken driver en turbin. Andra inslag som vittnar om kvarnverksamheten är den utskjutande lilla byggnadskroppen på andra våningen på den södra gaveln från vilken det malda mjölet troligen kunde tappas ned i fraktfordon utanför huset. Från den norra gaveln finns en anordning i form av ett rör anslutet till en järnstolpe. Anordningen har troligen en liknande funktion för fordon från den norra sidan av ån.

På norra sidan av kvarnen ligger en delvis kringbyggd gårdsplan med äldre **ekonomibyggnader**, från sent 1800- och tidigt 1900-tal, varav en är byggd över vattendraget, och har inrymt någon typ av verksamhet driven av vattenkraften. Idag rymmer byggnaderna butik, glasscafé, restaurang, kök mm. Något utanför gårdsplanen ligger en äldre lada, idag butik och personalutrymmen. Uppe på den södra sluttningen ligger **kvarnägarebo-staden**; en stor villa från 1930-talet.

Intill kvarnen finns en liten **bro** över åfårorna. Den ser ut att i grunden bestå av stora stenhällar som lagts på fundament bestående av stenmurarna längs åkanten. På den södra delen av bron syns även en trästock under stenen, vilken kan ha en bärande eller stabiliserande funktion. Över stenhällarna ligger järnbalkar samt betong eller cement med en övre beläggning av grus. Räckena utgörs av en hankgärdesgård. Några stående stenar längs kanterna tyder på det tidigare funnits en annan typ av räcke. Det finns också en enkel träbro över ån intill ekonomibyggnaderna strax väster om kvarnen. På östra sidan av kvarnbyggnaden, över den södra delen av det förbipasserande vattendraget finns en träspång. En bit uppströms kvarnen finns ytterligare en enkel träbro över ån.

Tvååkersåns vattenflöde hade en gång ett slingrande lopp, men kan ha rätats ut i samband med bygget av Tvååkers kanal. Längs åkanten ligger en del större stenbumlingar, troligen placerade här i samband med rensning av åbotten. I området kring kvarnen är åkanterna stabiliserade med **kallmurade stenmurar**.

Precis innan kvarnhuset delas ån i två delar. Troligen kan området precis innan kvarnen liknas vid en damm, vilket idag inte är visuellt tydligt. En stenmurskantad fåra leder in under kvarnhuset i ett fall som drev kvarnens turbin. Ett andra flöde rinner i en fåra precis norr om kvarnen, även här i ett fall. Det finns rester av en dammlucka i trä som kunde öppnas och leda vattnet till den norra åfåran, i ett flodutskov. Dammluckan är idag delvis raserad och resterna är rötskadade och dess funktion är inte längre tydligt avläsbar. Innan, under och strax förbi kvarnen är åkanterna stabiliserade av kallmurade stenmurar. Stenmurarna är i varierat skick och det finns en del växtlighet såsom buskar och även en stubbe efter ett större träd, vilka bidragit till skador på murverken.

Något avsides på sluttningen på södra sidan av ån ligger kvarnägarebostaden.

En liten bro leder över vattenforsen vid kvarnen. Ån delar sig i två delar här; en sydlig under kvarnen och en nordlig.

Vattendraget är kantat av stenmurar både en bit uppströms och nedströms kvarnhuset. I bakgrunden skymtar den lilla träbron som leder över vattendraget intill ekonomibyggnaderna på gården.

I förgrunden skymtar det lilla biflödet som rinner precis norr om vattendraget som passerar genom kvarnmiljön. Kvarnärbostaden skymtar i bakgrunden bakom granen.

Vattenhjul under kvarnen.

I höjd med kvarnen och den gamla dammluckan ska åbottnen vara försedd med betongplattor, vilka bilda någon typ av tröskel, kanske för att ytterligare skapa fallhöjd med mot turbinen. Detta är inget som är visuellt tydligt. Vid besiktningstillfället var vattenflödet rikligt. En större andel av vattenflödet tog då vägen in under kvarnen då det är en rakare väg än den svaga svängen in i flodutskovet.

Parallellt med åns tämligen rät flöde finns ett litet smalt, något mer slingrande och bäckliknande *biflöde*. Det smala biflödet flyter samman med ån några hundra meter uppströms kvarnen, och rinner in i en kulvert i höjd med kvarnanläggningen för att återansluta till det större flödet vid kvarnen. Det smala biflödet liknar idag en smal liten bäck, omgiven av tät vegetation.

KULTURHISTORISKT SAMMANHANG OCH VÄRDE

Strömma kvarn har stora kontinuitets och traditionsvärden då kvarnverksamheten är belagd i alla fall sedan 1600-talet. Det är en av få bevarade av det tidigare stora antalet kvarnar i trakten. Kvarnen har samhällshistoriska och teknikhistoriska värden då den använts under nästan hela 1900-talet och utvecklats med tidens teknik. Den visar hur den i det sena 1900-talets tekniska utveckling fortfarande hade sin plats i jordbrukssamhället trots den relativa småskaligheten. Kvarnmiljön återspeglar den tidigindustriella utvecklingen avseende tekniska innovationer rörande turbindrivna kvarnar och ett mer storskaligt nyttjande av vattendragen genom byggandet av stenskodda kanaler och gjutna fall.

Miljön visar även sambandet mellan kvarnverksamheten och jordbruket, både på den egna gården och det omgivande landskapet i trakten. Strömma kvarn har länge varit en av de mer betydande kvarnarna och av vikt för det intensifierade jordbruket i trakten. Strömma är också den kvarn med längst kontinuitet. Den genuina och autentiska miljön har också visat sin bärighet i dagens besöksnäring.

Hanteringen av vattenflödet i Tvååkersån är också nära anknuten både till att förse jordbruket med ett jämnt vattenflöde liksom kvarnar och med tiden även kraftverk. Ån är från Strömma damm och ut till havet påverkat av människan till utformning och sträckning.

I bebyggelsen finns även byggnadshistoriska värden med olika traditionella byggnadstekniker.

Fysiska bevarandevärde inslag är:

- Gårdens byggnader (ekonomibyggnader med öppna gårdsplaner, bostadshuset omgivet av trädgård)
- Kvarnhuset med bevarat hjul under huset
- Bron vid kvarnen
- vattenflödet i olika färör förbi kvarnen.
- De stenskoda åfårorna

Med tanke på den långa kontinuiteten är det möjligt att det kan finnas dolda spår av äldre tiders kvarnverksamhet under mark. På storskifteskartan över Spannarp från 1814-1815 är till exempel två kvarnar inritade; utöver den idag befintliga på Tvååkerssidan finns även en på Spannarpssidan av ån. Vid grävning och markarbeten kan det därför påträffas lämningar som kan behöva undersökas arkeologiskt.

Ån med gårdens lada i bakgrunden, omges av ett uppodlat jordbrukslandskap.

Den norra rännan förbi kvarnen med stenskodda kanter. Till vänster skimtar det som är kvar av dammluckan.

TYP AV PÅVERKAN - FÖRESLAGNA ÅTGÄRDER

Alternativ - Utrivning

Åtgärdsförslaget innebär att en fiskväg skapas i den norra åfåran intill kvarnen. Betongplattan i den norra rännan, vilken dammluckor och gåtar är grundat på, rivs delvis för att skapa en lutning. Denna betongplatta har idag en dämmande effekt på vattenflödet uppströms då den utgör den högsta bottenpunkten i detta avsnitt av ån. Efter sänkning bedöms stabiliteten och vid behov stödgjuts sidorna.

Även dammluckan och gåtarna tas bort. Botten ovanför betongplattan jämnas ut så att det bildas en lutning på ca 2 %. Natursten läggs ut på botten.

Den betongplatta som ligger under kvarnen, liksom övriga delar av maskineriet under kvarnen, lämnas orört.

All växtlighet tas bort från stenmurarna och dessa repareras och förstärks.

Effekter av åtgärden innebär att vattennivån strax uppströms flodutskovet kommer sjunka något och åns bredd minskar något. Detta kommer variera med rådande vattenflöde. Det kan även bidra till viss erosion av finare material till en början. En större del av vattenflödet kommer efter utrivning ske via den norra åfåran. En mindre del kommer rinna under kvarnen. Vid medelvattenföring (MQ) kommer 83 % av flödet gå via fiskvägen och resterande via kvarnintaget.

Alternativets påverkan på de kulturhistoriska värdena

- Dammluckan med gåt och fästen är en viktig del för förståelsen av hur vattenkraft utnyttjats för att driva en kvarn. Dock är fördämningen redan så skadad att de rester som finns idag inte bidrar på något tydligt avläsbart sätt till den förståelsen. Den har heller ingen funktion längre.
- Betongplattan vid flodutskovet är inte en del av den visuella miljön och har inte heller någon funktion för kvarnen längre. Då den inte tas bort i sin helhet kan den kanske, rent teoretiskt, fylla en funktion om man skulle vilja återuppbygga någon typ av fördämning med dammlucka här.
- Vattennivån kan komma att påverkas. Det är dock svårt att avgöra påverkan då vattentillförseln redan i dag varierar över året samt beroende på väder. Huvuddelen av vattenflödet kommer även fortsättningsvis passera genom kvarnmiljön, även om en större del av vattnet kommer passera i den norra rännan.
- Växtlighet kommer rensas och stenmurarna kommer lagas, vilket stärker läsbarhet och kulturhistoriskt värdefulla inslag. Detta är under förutsättning att murarna återsätts som akllmurade stenmurar likt befintliga.
- Alternativet utrivning bedöms därför ha en begränsad påverkan på kulturhistoriska värden. Lagning av murar och borttagande av växtlighet som skadar murarna har en stor positiv effekt.

De båda rännorna flyter samman precis nedanför kvarnen och bron över ån.

Alternativ - Omlöp

Åtgärdsförslaget innebär att en fiskvandringssväg skapas i ett ca 105 m långt omlöp, vilken till stor del utgörs av den befintliga bäckfåran norr om ån. Inloppet till omlöpet förläggs vid det befintliga inloppet till sidofåran. Ett antal träd längs ån avverkas och den befintliga fåran breddas för att klara ett markant större flöde. Naturligt material tillförs utifrån för att skapa ett naturligt och varierat fiskväg som även kommer utgöra lämpligt habitat för strömlevande fisk.

Träresten av luckor och gåtar i flodutskovet rivs ut i sin helhet, men betongplattan som dammluckor och gåtar är grundat på lämnas kvar. Likaså lämnas kvarnintagets bottenplatta helt orörd.

Den nuvarande kulverten som leder vattnet från bäckfåran till den stenkantade ån nedanför kvarnen grävs upp och ersätts av en större, bredare trumma; 1950 mm bred och 1320 mm hög. Stenmuren vid trummans utlopp kommer därför delvis behöva tas ned, men avses återuppbyggas. Den nya trumman ska placeras med så låg vinkel mot vattendraget som möjligt för att minska erosionsrisken på motsatt sida av dess utlopp.

Stenmurarna kommer repareras med sten som fallit ned i vattnet och eventuellt med tillförsel utifrån.

Vid medelvattenflöde kommer ungefär 70 % av vattenflödet ske via fiskvägen i omlöpet.

Alternativets påverkan på de kulturhistoriska värdena

- Dammluckan och gåten tas bort. Dammluckan är en viktig del för förståelsen av hur vattenkraft utnyttjats för att driva en kvarn. Dock är fördämningen så skadad att de rester som finns idag inte bidrar till den förståelsen och har heller ingen funktion längre.
- Att bäcken/omlöpet breddas och fördjupas och träd huggs ned bedöms inte påverka några kulturhistoriska värden. Utbyte av befintlig trumma innebär dock en åverkan och förändring av muren där trumman har sitt utlopp. Delar av muren måste tas bort. Även om trumman placeras för att minska risken för erosion av motsatt mur, finns det dock en risk då vattenflödet kommer öka betydligt. Grävning för trumman kan även eventuellt innebära att tidigare dolda fornlämningar påträffas.
- Vattennivån kan komma att påverkas, men det kommer fortfarande vara ett vattenflöde förbi och under kvarnen vilket är av stor betydelse för läsbarheten. Det är dock svårt att avgöra påverkan då vattentillförseln redan i dag varierar över året samt beroende på väder.
- Växtlighet kommer rensas och stenmurarna kommer lagas, vilket stärker läsbarhet och kulturhistoriskt värdefulla inslag.
- Alternativet omlöp bedöms därför ha en begränsad direkt påverkan på kulturhistoriska värden, men det finns en risk att skador kan uppstå. Lagning av murar och borttagande av växtlighet som skadar murarna har en stor positiv effekt, under förutsättning att murarna återställs som kallmurade enligt befintligt utförande.

SAMMANFATTNING KÄNSLIGHET

Strömma kvarn har betydande immateriella värde såsom kontinuitets- och traditionsvärden liksom samhällshistoriska värden. De fysiska inslagen som finns kvar berättar om en byggnadshistoria och teknikhistorisk utveckling hur vattenkraften användes. Den omgivande gårdsmiljön och jordbrukslandskapet visar på ett betydelsefullt samband mellan kvarnverksamheten och det agrara samhället. Varken de immateriella eller de viktiga fysiska värdena i form av gårdens byggnader, kvarnhuset, bron vid kvarnen, vattenflödet i olika stensladdade fåror bedöms påverkas påtagligt i någon av alternativen.

Dammluckan och gåten som ännu finns kvar kommer tas bort i båda alternativen. Det som finns kvar idag av dammluckan idag så stora skador att den inte längre bidrar i någon tydlig grad till miljöns avläsbarhet. Betongplattorna på åbotten vid vattenflödets fall är en del av den industriella epoken i kvarnens historia. De är dock inget synligt inslag. Miljön som helhet bedöms inte vara känslig för ändringar under vattnet, då värdena idag framför finns allt i bebyggelsen, de stenmursklädda åkanterna och dess vattenflöden.

Båda alternativen innebär att växtlighet som skadar murverk rensas och murarna lagas. Detta är positivt för kulturmiljön, dess avläsbarhet och möjlighet till ett framtida bevarande.

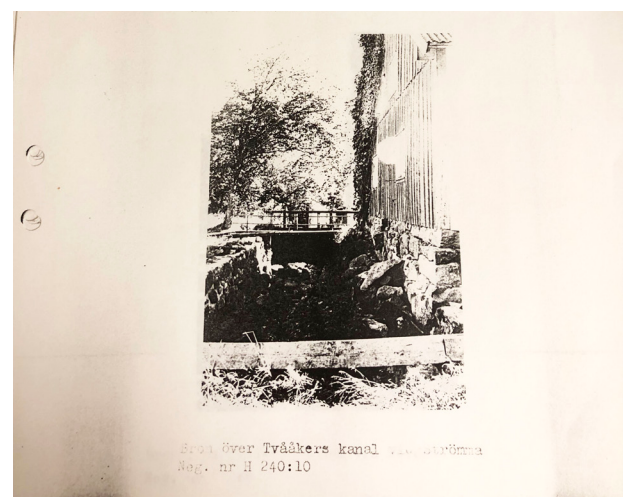
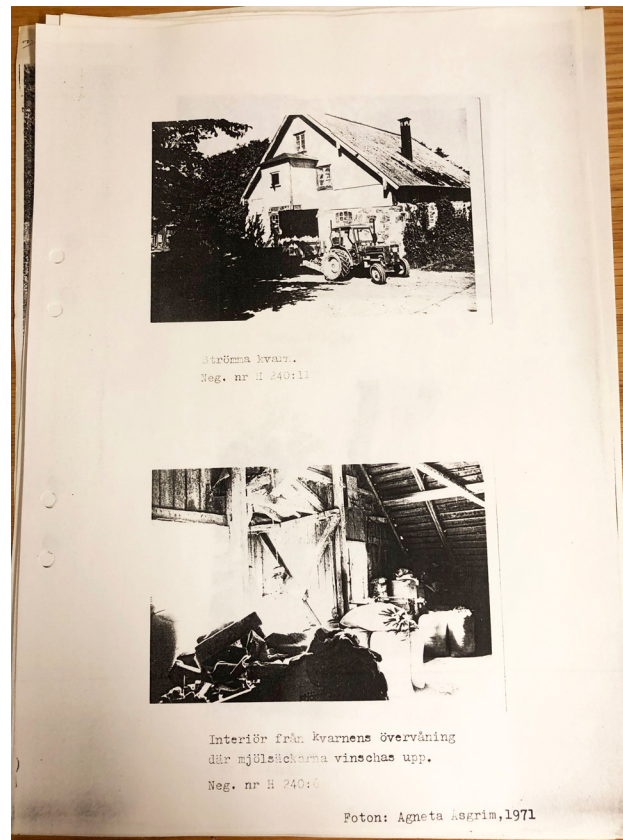
I båda alternativen kommer vatten fortfarande flöda genom kvarnmiljön, vilket är viktigt för avläsbarhet och autenticitet. Dock leds en större del av vattenflödet bort i alternativet omlöp.

I alternativet utrivning tas delar av betongplattan vid flodutskovet bort. Detta medför en viss påverkan på ett tekniskt inslag som hör till det teknikhistoriska värdet. Miljön bedöms dock inte som känslig för denna förändring.

I alternativet omlöp krävs mer omfattande grävarbeten för att placera en större kulvert under mark. Det skulle kunna innebära att fornlämningar påträffas då kvarnplatsen har en sådan lång kontinuitet och äldre kartmaterial tyder på att det kan ha funnits en äldre kvarn även på den norra delen av åfåran. Dock är marken redan

grävd så möjligheten att fornlämningar påträffas är sannolikt liten. Då den nya trumman är betydligt större än den nuvarande innebär det också att muren mot mynningen påverkas negativt.

Alternativet utrivning bedöms sammantaget som det mest skonsamma för miljöns kulturhistoriska värden.

Några foton från Strömma kvarn i inventeringshandlingar från kvarninventering i Varbergs kommun 1971, Agneta Åsgrim, Kulturmiljö Hallands arkiv.

KÄLLOR

Tryckta källor och litteratur

Andersson, Olof H., Något om kvarnar i Tvååker, i Tvååkersboken, glimtar från gränsland, Tvååkers kommun 1975

Gunnarson, Gunnar, Tvååkers kanal – en återblick ur dess tillblivelsehistoria, i Tvååker i Tvååkersboken, glimtar från gränsland, Tvååkers kommun 1975

Larsson, Ivar, Tvååkersgårdar, 1979 (andra upplagan 1997)

Kulturmiljöers känslighet Metod för att bedöma kulturmiljöers känslighet i samband med vattenvårdsåtgärder som innebär fysiska miljöanpassningar vid sjöar och vattendrag, Riksantikvarieämbetet 2019

Sandklef, Albert, Om Halländska kvarnar, i Vår bygd 1936, Hallands hembygdsförbunds årsskrift

Skvaltkvarnarna i Ulvatorpsbäcken Byggnadsminnesutredning, Länsstyrelsens meddelande: 2016:09

Svenska Gods och gårdar, Halland, Förlaget Svenska gods och gårdar, Uddevalla, 1939

Åsgrim, Agneta, Kvarnar i Varbergs kommun, i Varbergs museums årsbok 1974

Internet

<https://abandowest.wordpress.com/2015/05/05/stromma-farmlodge-inte-som-nagot-annat/>

<http://kanaler.arnholm.nu/tvaakers.shtml>

<https://www.raa.se/kulturarv/kulturmiljoer-vid-vatten/krav-pa-forbattrad-ekologi-och-bedomning-av-kulturmiljoers-kanslighet/>

Lantmäteriets historiska kartor, <https://historiskakartor.lantmateriet.se/>

Arkiv

Kulturmiljö Halland

RAPPORTER FRÅN KULTURMILJÖ HALLAND 2021

2021:1	Tjärby grustäkt, Arkeologisk utredning
2021:2	Båtsmans, del av Lahall 2:13, flytt av byggnad
2021:3	Skummeslövs kyrka, utvändig renovering
2021:4	Sankta Gertruds kapell, utvändig renovering
2021:5	Brokorp 4, Antikvarisk förundersökning
2021:6	Brovakten 4, Antikvarisk förundersökning
2021:7	Länderyds godsmagasin - renovering av tak och syll
2021:8	Brons- och järnålder vid Holms kyrka, Holm 2:3, Arkeologisk undersökning
2021:9	Hotell Mårtensson, Gillestugan 1, Skyltning mm. Antikvarisk förundersökning
2021:10	Bocken 18 och Bocken 20. Förslag till planbestämmelser för kulturvården.
2021:11	Kemisten 5, Antikvariskt utlåtande.
2021:12	Råmebo hembygdsgård. Vård- och underhållsplan
2021:13	Befästningsrester i Norre Katts park. Arkeologisk schaktningsövervakning.
2021:14	Öringe fiber, Getinge sn, fast. Öringe 1:5, Arkeologisk schaktningsövervakning.
2021:15	Hotell Mårtensson, Takkupor, rev förslag. Konsekvensbeskrivning
2021:16	Busskur Stora Torg, Arkeologisk undersökning (schaktningsövervakning)
2021:17	Inför ny vatten- och elledning. Falkenberg. Arkeologisk schaktningsövervakning.
2021:18	Frillesås-Rya 3:77, Kungsbacka kn. Arkeologisk förundersökning
2021:19	Valhalla 5, antikvariskt utlåtande
2021:20	Försörjningshemmet 18, antikvariskt utlåtande
2021:21	Påarps gravfält, Trönninge sn, Halmstads kn, Arkeologisk schaktningsövervakning
2021:22	Marback, Halmstad, Snöstorps sn. Arkeologisk utredning
2021:23	Fibernetläggning vid treuddar, en stensättning och en boplatz i Bexets stugby, Trönninge sn, Halmstad. Ark. schaktningsövervakning
2021:24	Kv. Postmästaren, Esplanadparken och Norra Vallgatan - kulturmiljöutredning
2021:25	Spannarps kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:26	Sibbarps kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:27	Tvååkers kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:28	Dagsås kyrka, Styrssystem - antikvarisk medverkan
2021:29	Flickskolan 6, Varberg, antikvarisk förundersökning
2021:30	Gästgivaren 10, Varberg, antikvarisk förundersökning
2021:31	Societetshuset i Varberg, antikvarisk medverkan
2021:32	Alfshögs kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:33	Askome kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:34	Vessige kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:35	Lyngåkra 6:8, Rivningsdokumentation
2021:36	Gamlestugan i Morup, Morup 27:1, antikvarisk medverkan
2021:37	Hägarreds gård, fönsterbyte, antikvarisk medverkan
2021:38	Köinge kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:39	Okome kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:40	Svarträ kyrkogård, kulturhistorisk inventering och bevarandeplan
2021:41	Tjärby kyrka, konstglasfönster, antikvarisk medverkan
2021:42	Tjärby kyrka, invändig renovering, antikvarisk medverkan
2021:43	Varbergs idrottshall, antikvarisk förundersökning
2021:44	Dagsås kyrka, exteriör renovering
2021:45	Kirsten Munks hus, Byte av butiksfönster, antikvarisk medverkan
2021:46	Flundran 5, Inredning av vind, Antikvarisk förundersökning
2021:47	Västra bageriet, Svärdet 6, Antikvarisk förundersökning
2021:48	Skummeslöv 4:2, 5:13 och 30:10 10, Arkeologisk utredning, Skummeslövs socken, Laholms kn
2021:49	Fornlämningar vid Stafsingevägen, Stafsinge sn, Arkeologisk efterundersökning 2021
2021:50	Staffens, Olofsbo hembygdsgård, halmtak, antikvarisk medverkan
2021:51	Mjellby konstmuseum, antikvariskt utlåtande inför om- och tillbyggnad
2021:52	Vessinge sandhedar, Veinge sn. Arkeologisk. utredning
2021:53	Hanhals övre kyrkogård, Kulturhistorisk bevarandeplan
2021:54	Hanhals nedre kyrkogård, Kulturhistorisk bevarandeplan
2021:55	Spannarps kyrka, utvändig renovering, antikvarisk medverkan
2021:56	Fjällaregården 2:22, Dokumentation av ekonomibyggnad
2021:57	Åkrabergs gård, renovering av verandan, antikvarisk medverkan
2021:58	Wallens slott, murrenovering och byte av stolparmaturer, antikvarisk medverkan
2021:59	Edenberga brandstation, renovering av slangtornet, antikvarisk medverkan
2021:60	Lottens, Västralt 2:10, ommålning av bostadshuset, antikvarisk medverkan
2021:61	Rudan 3, Gårdshus, antikvarisk förundersökning
2021:62	Dagsås kyrka, dagvattenhantering, antikvarisk medverkan
2021:63	Dagsås kyrka, bergvärme, antikvarisk medverkan
2021:64	Landa kyrka, exteriör renovering, antikvarisk medverkan
2021:65	Tullhuset, Varberg. Antikvarisk konsekvensbedömning
2021:66	Solbacken, Torpa-Kärre 6:14, Antikvarisk förundersökning
2021:67	Slottsmöllans djurstallar. Ny taktäckning. Antikvarisk medverkan
2021:68	Sprotorp 1:4, Falkenbergs kommun, Slöinge socken, Arkeologisk utredning
2021:69	Hunnestads kyrka, ramp, antikvarisk medverkan
2021:70	Färgaryds kyrka, omtäckning av koppartak, antikvarisk medverkan
2021:71	Långaryds kyrka, utvändig renovering, antikvarisk medverkan
2021:72	Mesolitisk flinta och gravhög L1997:6640, Kungsbacka kn, Frillesås sn, Arkeologisk Utr. och avgr. FU 2021
2021:73	Kinnareds kyrka, hussvampsskada i takfot, antikvarisk medverkan
2021:74	Brunsbacka sågkvarn
2021:75	Länderyds godsmagasin. Rapport över renovering
2021:76	Kapellkyrkogården, kulturhistorisk inventering
2021:77	Förromerska eldar under gång- och cykelbana, Töllstorp 2:8/S:5, Ljungby sn, Fornl. L2019:7068, L2019:7069, L2019:7070, L2019:7071 och L2019:7072, Arkeologisk förundersökning
2021:78	Boplatzlämningar väster om Lugnarohögen i Hasslöv, Halland, Laholms kommun, Hasslövs socken
2021:79	Trönninge dammanläggning, Trönninge socken, Påarp 6:4, 4:6 och Trönninge 5:112 och 1:116
2021:80	Sankt Clemens kyrka, invändiga renoveringsåtgärder, antikvarisk medverkan
2021:81	Skrea kyrka, utvändig renovering, antikvarisk medverkan
2021:82	Arkeologi inför ny gång- och cykelväg i Tjärby, Tjärby och Laholms socknar, Tjärby 2:18, Lilla Tjärby 1:3, Lilla Tjärby 1:13, Lilla Tjärby 1:66, L1996:1912/ Tjärby RAA 11 Arkeologisk Utr, FU och U.
2021:83	Kallbadhuset i Varberg, Kulturhistorisk utredning.
2021:84	Strömma kvarn, antikvarisk utredning inför förbättrad fiskvandring
2021:85	Lilla torg Hallands län, Socken, Fastighet, Fornlämning

KULTURMILJÖ
HALLAND

POSTADRESS: TOLLSGATAN 7 | 302 32 HALMSTAD | TEL: 035-19 26 00

E-POST: KANSLI@KULTURMILJOHALLAND.SE | HEMSIDA: WWW.KULTURMILJOHALLAND.SE